

Article

Què se n'ha fet, de l'èxode urbà, des de la pandèmia?

Desembre 2023

Antonio López-Gay, Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona i Centre d'Estudis Demogràfics

Projecte seleccionat en la Social Research Call 2021

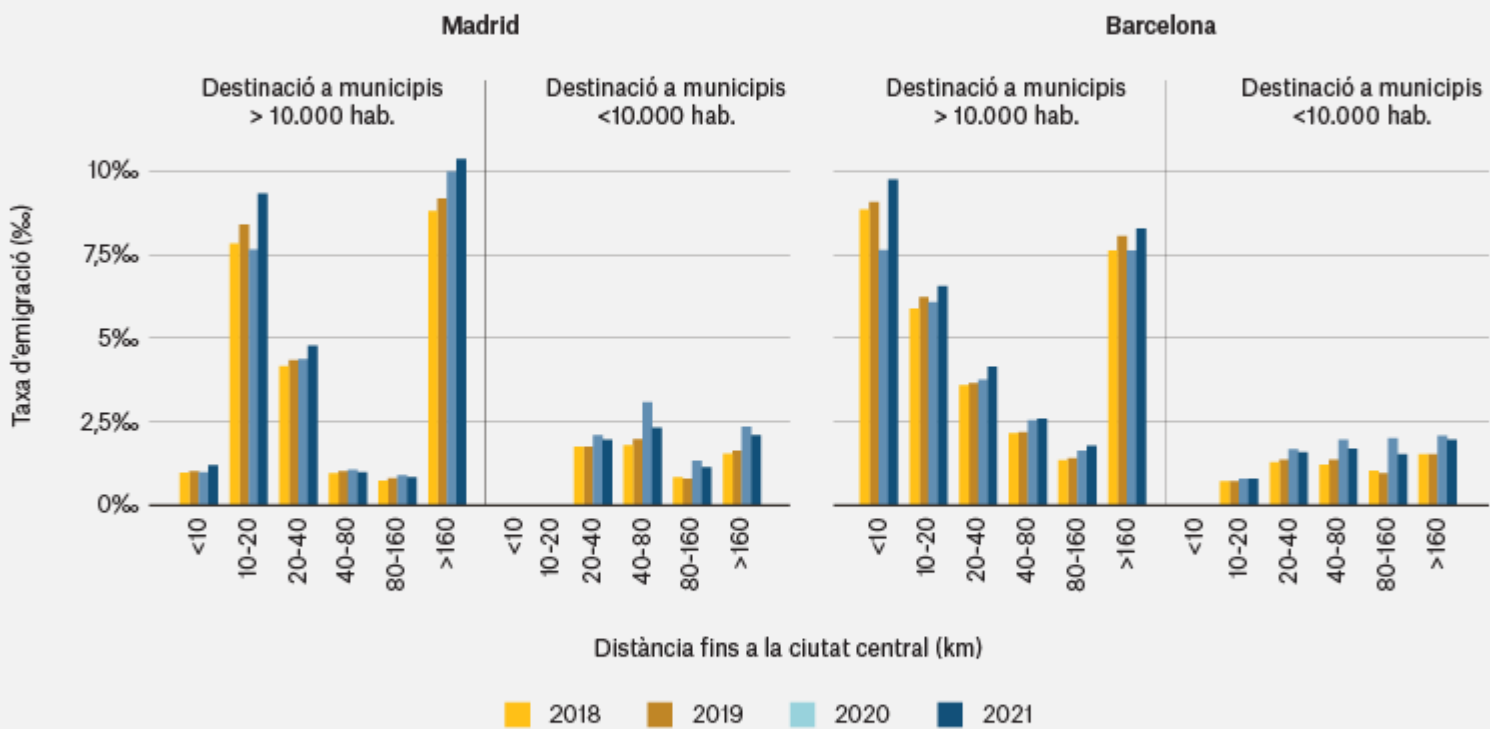
Ja han passat més de tres anys des de l'esclat de la pandèmia, i ara es disposa de prou evidència empírica per analitzar les repercussions que la Covid-19 va tenir en el comportament residencial de la població urbana espanyola. En concret, s'analitzen aquestes dinàmiques amb relació al bienni 2020-2021 en els sis municipis espanyols de més de 500.000 habitants: Madrid, Barcelona, València, Sevilla, Saragossa i Màlaga. Els primers mesos de la pandèmia van impulsar desplaçaments cap a les zones rurals –en especial, les situades a una distància intermèdia dels grans nuclis urbans–, però van ser d'una intensitat limitada. A més a més, es tractava d'una tendència protagonitzada pels grups socioeconòmics més privilegiats. El segon any de la pandèmia s'observà una recuperació clara de la intensitat dels desplaçaments des de les ciutats centrals cap als municipis metropolitans, com també un descens dels desplaçaments cap a les destinacions rurals en comparació amb el 2020, però amb uns nivells superiors als registrats el 2019. Malgrat els canvis generats per la Covid-19, no s'ha observat una modificació profunda dels patrons residencials que dominaven prèviament. Això vol dir que els grans nuclis urbans continuaran sent pols d'atracció i de retenció de població.

Punts clau

- 1 La pandèmia va provocar uns canvis concrets en el comportament residencial de la població urbana durant els anys 2020 i 2021.
- 2 El 2020 van augmentar els desplaçaments cap a municipis poc poblats, en especial els situats a distàncies intermèdies de les grans capitals. En general, les segones residències, els vincles territorials previs i l'entorn mediambiental hi van tenir un paper clau.
- 3 El 2021 s'observà una recuperació de la intensitat dels desplaçaments des de les grans ciutats centrals cap als municipis metropolitans i, en comparació amb el 2020, un descens dels fluxos cap als municipis rurals. És possible que el reforç dels moviments suburbans persisteixi durant els pròxims anys, però sense que això influeixi en l'atractiu dels espais centrals.
- 4 Arran de l'expansió del teletreball i d'altres fórmules laborals híbrides, els desplaçaments residencials cap als municipis menys densos van protagonitzar-los els grups socioeconòmics més privilegiats. Cal fer un seguiment de les implicacions d'aquesta tendència en la configuració socioespacial dels diferents grups socials a les regions metropolitanes.
- 5 Malgrat els canvis originats per la pandèmia, no es pot parlar d'un èxode urbà, atès que no s'ha observat una modificació profunda dels patrons de la mobilitat residencial en les darreres dècades.

No s’observa una modificació profunda dels patrons de la mobilitat residencial abans i després de la pandèmia

Taxes d’emigració (‰) des de Madrid i Barcelona, 2018-2021

Nota: s’hi inclouen el municipi d’origen i el tipus de destinació segons la mida del municipi i la distància (en línia recta) fins a la ciutat central.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l’Estadística de Variacions Residencials, INE.

L’Observatori Social de la Fundació “la Caixa”.

Introducció

Ara que ja fa més de tres anys de la irrupció de la pandèmia, es poden respondre moltes de les preguntes que van sorgir aleshores, com ara l’impacte de la Covid-19 en les zones urbanes més denses i el consegüent èxode urbà. És possible que el confinament i les restriccions de mobilitat alteressin les necessitats habitacionals i ambientals i modifiquessin els determinants de la mobilitat residencial (Duque-Calvache *et al.*, 2021). L’aparició de formes laborals més flexibles, juntament amb l’expansió del teletreball, van fer augmentar l’atractiu dels entorns rurals i menys denses, i es va començar a especular sobre la possibilitat que un bon nombre d’habitants urbans es traslladessin a aquestes àrees.

Malgrat que s’han dut a terme diversos estudis sobre els efectes generals de la pandèmia en la mobilitat humana –en especial, en la migració interna (González-Leonardo *et al.*, 2022)–, encara no s’ha aprofundit en la mobilitat que va tenir lloc a les grans ciutats espanyoles durant el bienni 2020-2021 ni en els perfils sociodemogràfics de les persones que van canviar d’habitatge.

Aquest article té un doble objectiu. En primer lloc, determinar si en efecte es va produir un èxode urbà i, en aquest cas, fins a quin punt ha persistit en el temps. Per fer-ho, s’han emprat dades sobre la mobilitat residencial intermunicipal de l’Estadística de Variacions Residencials (INE: Institut Nacional d’Estadística) i dels registres de canvis d’habitatge municipals. En segon lloc, examinar, partint de les dades del Cens de Població 2021, les característiques de les persones que van abandonar les grans ciutats durant el primer any de la pandèmia; en concret, les de les poblacions dels sis municipis espanyols de més de 500.000 habitants: Madrid, Barcelona, València, Sevilla, Saragossa i Màlaga.

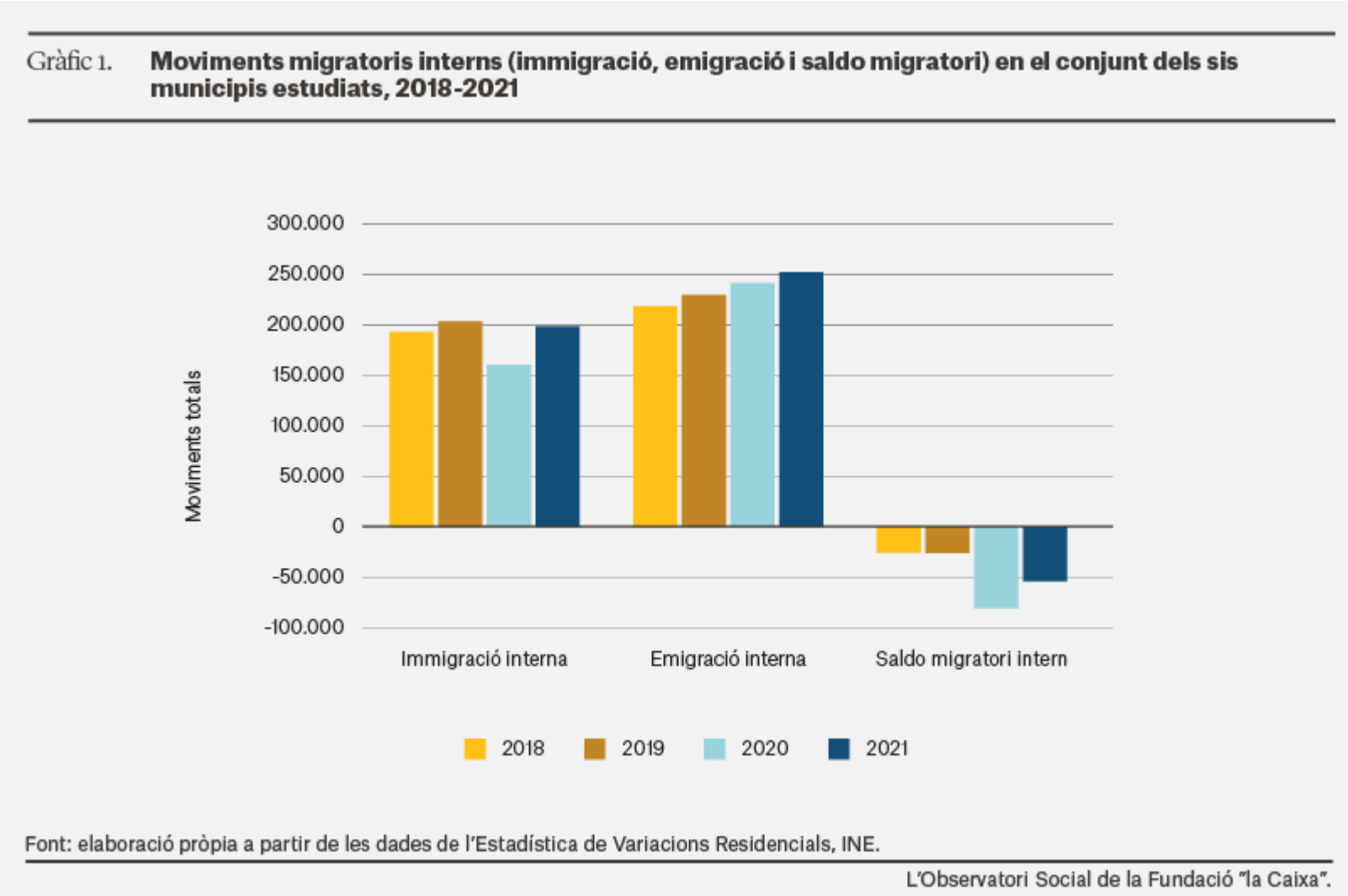
Cal assenyalar que s’analitzen exclusivament els municipis centrals de les regions metropolitanes, atès que són els espais amb més densitat de població i, per tant, aquells en què es podria esperar un èxode urbà més important.

I. La pandèmia va provocar canvis en la dinàmica migratòria de les grans ciutats espanyoles

Durant el transcurs de la pandèmia, es van registrar canvis significatius en els fluxos migratoris de les ciutats centrals espanyoles. Abans d’analitzar el fenomen de l’èxode urbà, es presenten els moviments interns per tipologia (immigració, emigració i saldo migratori) del conjunt dels sis municipis estudiats (gràf. 1). Cal recordar que per migració interna s’entén tots els canvis de residència entre municipis espanyols, sense incloure-hi els fluxos amb l’estranger.

Els resultats assenyalen que els desplaçaments amb destinació a les grans ciutats centrals espanyoles van ser els que van experimentar un canvi més important després de la pandèmia. L'impacte fou més acusat durant el 2020, quan es van reduir un 19% en el conjunt dels sis municipis estudiats, mentre que el 2021 es van assolir els nivells pre pandèmics. En canvi, a partir del 2020, els desplaçaments que comportaven abandonar els municipis centrals van augmentar a un ritme de gairebé el 7% anual; per això, el 2020, el saldo migratori va ser especialment negatiu a les grans ciutats centrals espanyoles, amb unes pèrdues de població que triplicaven les pre pandèmiques. Aquesta alteració no s'hauria produït sense l'esclat de la Covid-19. El 2021, el saldo negatiu no va ser tan intens, però les pèrdues van continuar sent superiors a les dels anys anteriors a la pandèmia.

Tot seguit s'analitzen els desplaçaments des de les ciutats centrals i s'investiga si efectivament hi va haver un èxode urbà, cap a on, en quin moment i els perfils que hi van participar.

2. L'esclat de la pandèmia va impulsar l'emigració cap a zones rurals, però amb una intensitat limitada

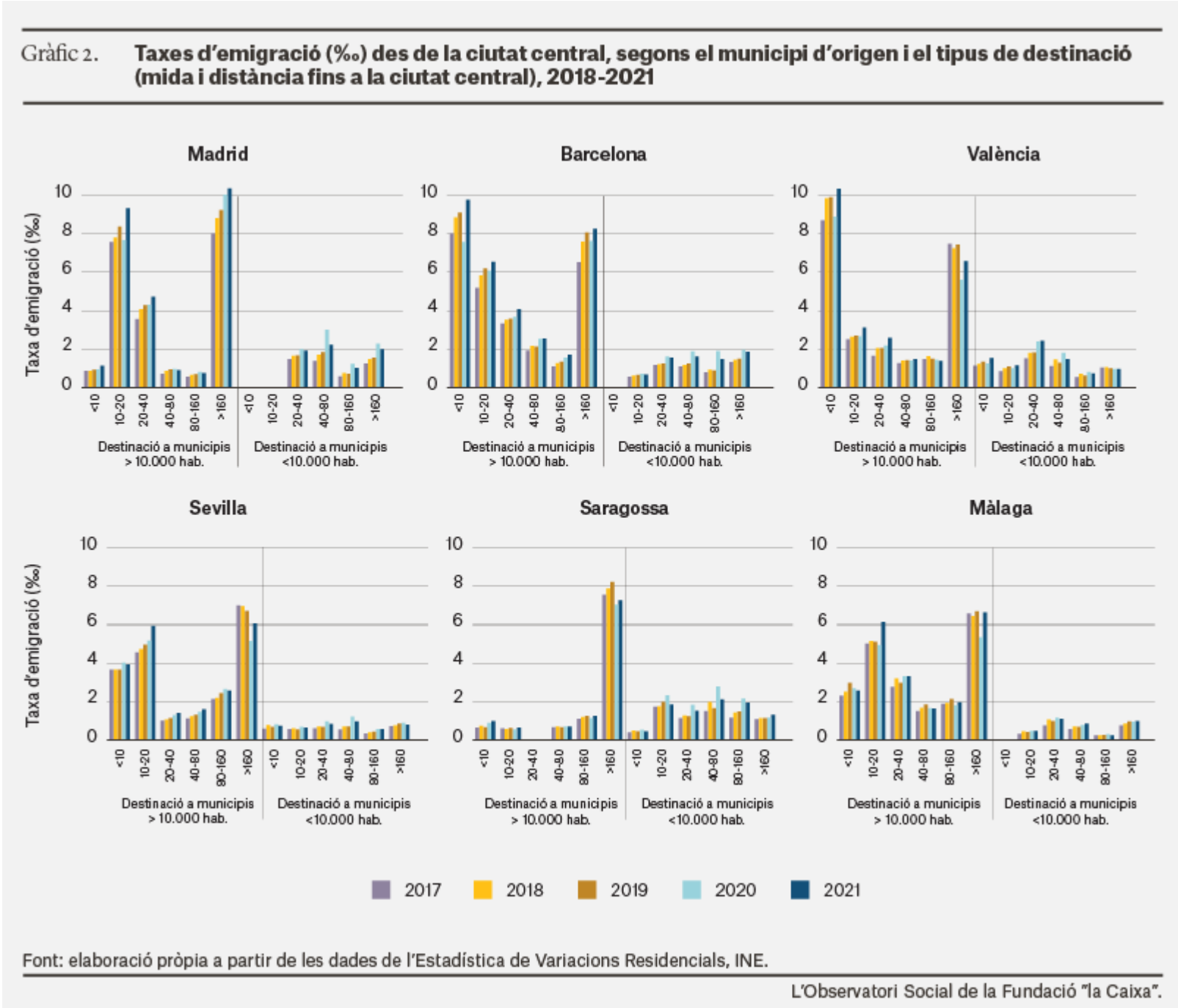
Els canvis en els patrons residencials de sortida dels municipis espanyols més poblats durant el primer any de la pandèmia es poden resumir en quatre grans apartats (gràf. 2).

- Una disminució dels fluxos de sortida cap als municipis metropolitans més pròxims i amb més densitat de població, tal com va passar a Madrid, Barcelona, València i Màlaga. A Barcelona, per exemple, les taxes de sortida cap als municipis més propers es van reduir un 20,2% respecte del 2019.
- Un lleu increment dels desplaçaments cap als espais suburbans, que va ser més important com més augmentava la distància fins a la ciutat central. A Madrid, per exemple, les taxes de sortida cap als municipis situats a 20-40 km de la capital es van incrementar un 6,0%.
- Un descens generalitzat dels moviments de llarga distància amb destinació a altres zones urbanes, tret del cas de Madrid, en què van augmentar. Aquesta dinàmica està relacionada amb la desacceleració de les migracions interurbanes de relocalització del capital humà, molt destacables durant els anys anteriors a la pandèmia. El cas de Madrid es podria explicar pel retorn d'adults, especialment de menys edat, als municipis d'origen.
- Un augment molt significatiu dels moviments cap a municipis rurals, en concret els situats a una distància intermèdia dels grans nuclis urbans.

Pel que fa a l'últim apartat, cal assenyalar que una anàlisi territorial més detallada constata que les principals destinacions rurals solen estar ben connectades amb els espais urbans. Els municipis de tot l'eix mediterrani i del cantàbric més oriental, els del Pirineu català i aragonès, així com els del Sistema Central i d'altres províncies dels voltants de Madrid, són els que van registrar un augment d'immigracions més significatiu (González-Leonardo *et al.*,

2022).

Els resultats suggereixen que les segones residències, els vincles previs amb aquests espais (precedents migratoris, per exemple), l’atractiu mediambiental i turístic, i els «empadronaments atípics», que no havien de ser conseqüència necessàriament d’un canvi de residència real, sinó que podien ser temporals o tenir com a finalitat evitar restriccions de mobilitat, molt intenses durant el primer any de la pandèmia, hi van tenir un paper fonamental.

3. El segon any de la pandèmia es va desinflar la ‘bombolla’ rural i van augmentar els moviments suburbans

El 2021 reflecteix un cert retorn cap als patrons territorials anteriors a la pandèmia, sobretot durant els darrers mesos. Els fluxos de sortida de les grans ciutats centrals van continuar sent superiors als pre pandèmics, encara que, segons s’ha assenyalat abans, també van recuperar el seu atractiu immigratori.

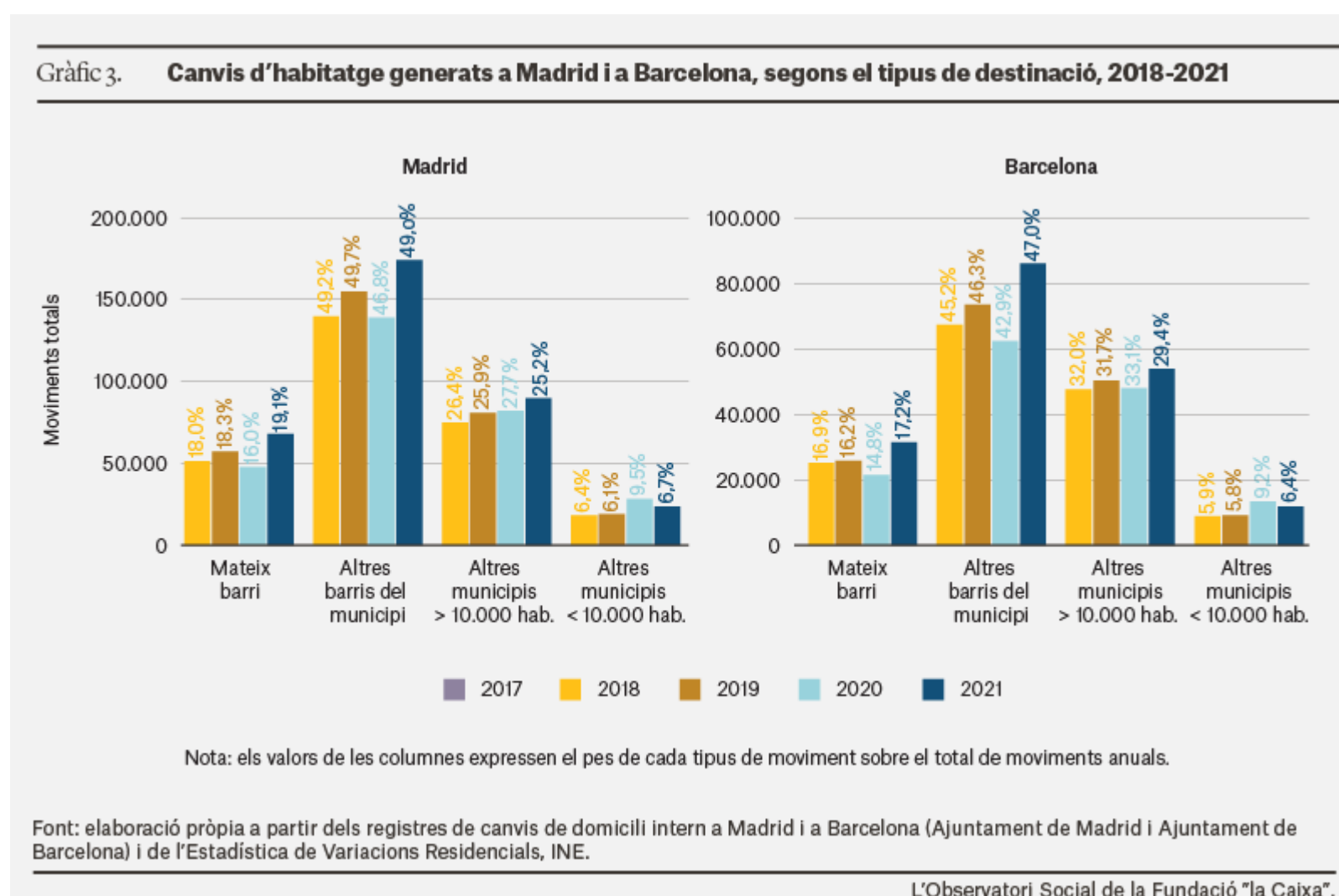
Del gràfic 2 es desprèn que el segon any de la pandèmia es van produir tres tendències principals:

- Un increment de la intensitat de les sortides des de les sis ciutats centrals analitzades cap als municipis metropolitans, en especial els situats a distàncies intermèdies. A València, les taxes de sortida cap als municipis de més de 10.000 habitants situats a 10-20 km del centre metropolità es van incrementar un 15,4% respecte del 2019; a Sevilla, un 19,6%, i a Màlaga, un 20,4%.
- Una tendència cap a la convergència de la mobilitat interurbana de llarga distància amb els valors pre pandèmics.
- Un descens de les taxes d'emigració cap a municipis rurals en comparació amb el 2020, si bé els nivells van continuar sent superiors als registrats el 2019. A Barcelona, per exemple, les taxes d'emigració cap a municipis rurals situats a una distància de 80-160 km es van reduir un 22,5% respecte del 2020, per bé que van continuar sent un 67,6% superiors a les del 2019.

Malgrat els canvis que la pandèmia va introduir en el context residencial, no es pot considerar que hi hagi hagut una modificació profunda dels patrons dominants que la mobilitat residencial ha anat dibuixant al llarg de les darreres dècades. En aquest sentit, la majoria dels desplaçaments es continuen produint dins de les àrees urbanes.

Si als desplaçaments intermunicipals analitzats fins ara s’hi afegeixen els canvis d’habitatge efectuats a la ciutat

central, s'obté una imatge molt il·lustrativa. Així, encara que en el municipi de Madrid es va registrar un augment significatiu dels desplaçaments cap a municipis de menys de 10.000 habitants, aquests continuen representant un petit percentatge del total dels canvis d'habitatge generats a la ciutat. Durant el bienni 2020-2021, els fluxos cap a aquests municipis van representar el 8,0% del total, en comparació amb el 6,2% en el bienni 2018-2019. A Barcelona, l'increment del pes relatiu d'aquests moviments va ser pràcticament idèntic (gràf. 3).

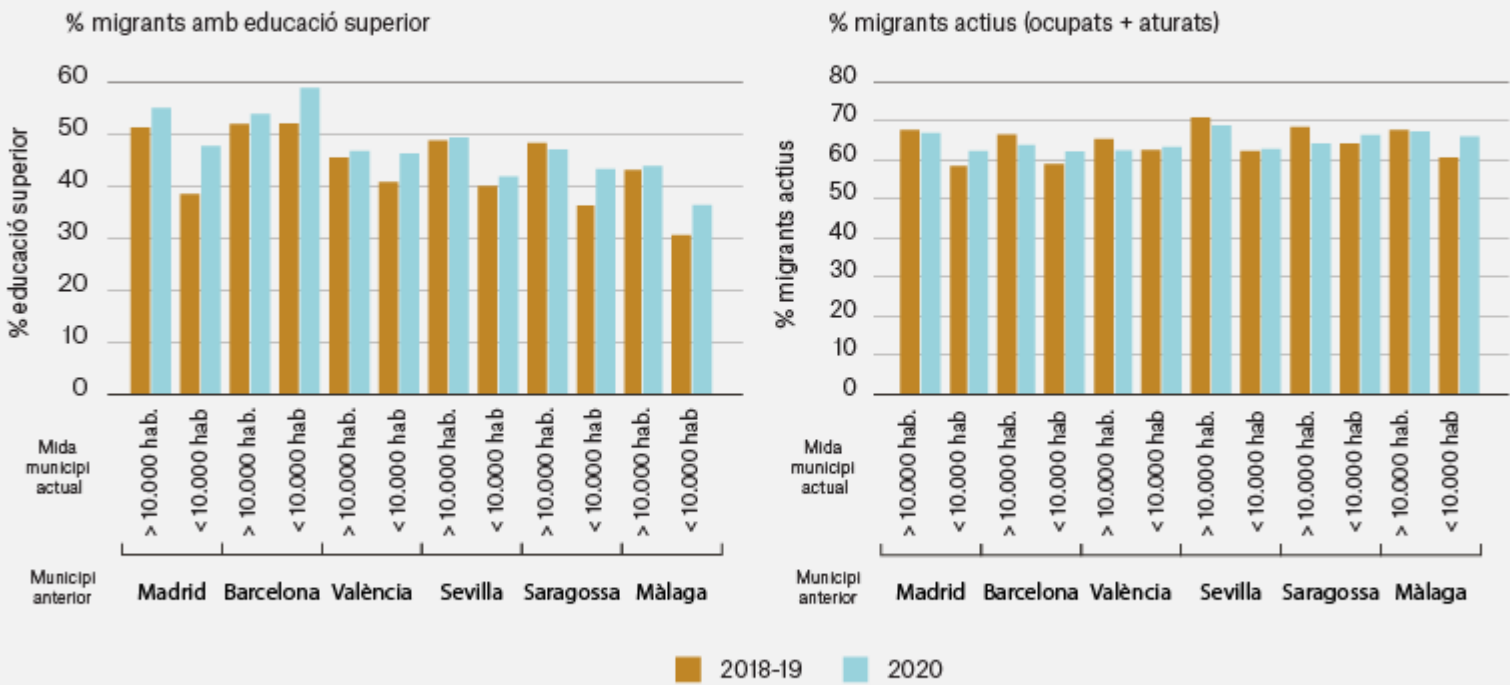
4. Les persones amb condicions socioeconòmiques més favorables van liderar els canvis de mobilitat del 2020

Qui va liderar l'increment dels desplaçaments cap a les zones menys poblades? A l'inici de la pandèmia es van plantejar diverses hipòtesis, en alguns casos contradictòries. D'una banda, es va pensar que l'expansió del teletreball podria afavorir la flexibilitat laboral i incrementar la mobilitat residencial d'uns grups determinats, generalment els més instruïts. De l'altra, es va especular amb la possibilitat que els períodes de confinament i de restricció de mobilitat provoquessin que les llars que vivien en condicions habitacionals més precàries es replantegessin les seves estratègies residencials.

Les dades de l'Estadística de Variacions Residencials no permeten analitzar el perfil socioeconòmic de les persones que van canviar de residència, però les primeres dades que s'acaben de publicar del cens de l'any 2021 sí que permeten fer-ho. No obstant això, atès que la data de referència és l'1 de gener del 2021, solament es poden analitzar els canvis d'habitatge fins a l'any 2020. Els resultats avalen les hipòtesis que es van centrar en l'increment de la mobilitat per part dels grups socials més avantatjats. Després de la pandèmia, el percentatge de persones que tenien estudis superiors va augmentar en pràcticament tots els moviments, però sobretot en aquells que partien de les dues grans ciutats amb destinació als municipis menys poblats (gràf. 4).

Així, el 38,5% dels residents en municipis de menys de 10.000 habitants que van arribar des de Madrid el 2018 o el 2019 tenien estudis superiors, mentre que el percentatge dels qui ho van fer el 2020 va superar el 47,6%. Pel que fa a la situació laboral, també es va observar un canvi en aquesta mateixa línia, amb un increment notable del pes de la població activa (ocupats i aturats) en els desplaçaments cap a municipis de menys de 10.000 habitants. Tanmateix, aquest percentatge va disminuir lleugerament en els moviments interurbans.

Gràfic 4. **Nivell acadèmic i situació d'activitat, segons l'any d'arribada a la residència actual i d'acord amb la mida del municipi de la residència actual i la del municipi de la residència anterior**

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Estadística de Variacions Residencials, INE.

L'Observatori Social de la Fundació "la Caixa".

5. Conclusions

A mesura que es recopilen i s'analitzen noves dades sobre el comportament residencial, s'observa que els canvis més significatius solament es van produir durant els primers mesos de la pandèmia. A diferència del que es va dir inicialment, els nuclis urbans grans, densos i poblats continuaran sent importants pols d'atracció i de retenció de població. Tanmateix, la pandèmia ha deixat alguna empremta. Aquesta es manifesta, sobretot, en l'augment dels desplaçaments cap a àmbits suburbans i localitats no urbanes situades a distàncies intermèdies de les grans ciutats, protagonitzats, cada vegada més, pels grups més avantatjats des d'un punt de vista socioeconòmic. Aquests fluxos estan molt relacionats amb l'evolució del teletreball i d'altres formes de treball semipresencials, per la qual cosa la probabilitat que persisteixin en els pròxims anys és molt elevada.

6. Futures línies de recerca

Després d'haver dibuixat els patrons territorials de la mobilitat residencial durant la pandèmia, caldrà que es continuï aprofundint en les seves implicacions, posant l'accent en la mirada socioespacial; és a dir, en la manera com els diferents grups socials es distribueixen en el territori metropolità. La pandèmia, lluny de reduir les diferències, ha exacerbat les desigualtats socials que ja hi havia a les ciutats. En aquest sentit, i atès l'augment de la participació de les classes mitjanes locals en els desplaçaments suburbans, és fonamental fer un seguiment de les possibles bretxes socioeconòmiques que es puguin accentuar a escala metropolitana. També cal estudiar la continuïtat dels processos de gentrificació en un moment en què les ciutats centrals mediterrànies són més atractives per als professionals transnacionals, amb un alt nivell de transitorietat (López-Gay, 2023). Pel que fa a això, és important aprofundir tant en els mecanismes de desplaçament de les poblacions més vulnerables com en les lògiques vinculades a la immobilitat i a la possibilitat, en el context postpandèmic, de quedar-se en el territori i d'arrelar-hi (Barañano *et al.*, 2022). També cal investigar la relació entre els itineraris residencials i l'accés a la infraestructura social i a la vertebració de les xarxes socials i comunitàries (Gomà i Blanco, 2022).

7. Referències

BARAÑANO CID, M., C. LÓPEZ VILLANUEVA, y J. ARIZA DE LA CRUZ (2022): «Arraigos, movilidades y acción colectiva durante la pandemia y la pospandemia: el derecho al territorio», *Barcelona Societat*, 29, 82-95.

GOMÀ, R., e I. BLANCO (2022): *¿Vidas segregadas? Reconstruir fraternidad*. València: Tirant lo Blanch.

DUQUE-CALVACHE, R., J. M. TORRADO, y Á. MESA-PEDRAZAS (2021): «Lockdown and adaptation: residential mobility in Spain during the COVID-19 crisis», *European Societies*, 23 (supl. 1), 759-776.

GONZÁLEZ-LEONARDO, M., et al. (2022): «Understanding patterns of internal migration during the COVID-19 pandemic in Spain», *Population, Space and Place* , 28(6), e2578.

LÓPEZ-GAY, A. (2023): *Impacte de la migració qualificada i els nòmades digitals en la transformació de Barcelona* (52-56). *Barcelona Metròpolis*, 126.